

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

NATIONAL SENIOR CERTIFICATE

GIREDI YA 12

XITSONGA: RIRIMI RO ENGETELA RO SUNGULA (FAL)

PAPILA RA 2 (P2)

NYENYANYANA/NYENYANKULU 2012

MEMORANDAMU

TIMARAKA: 70

Memorandamu leyi yi na 12 wa tipheji.

Rhubiriki ya maavelo ya timaraka eka xitsalwana xa MATSALWA
Xiya ku hambana ka maavelo ya timaraka exikarhi ka Nkoka wa mahungu na
Xivumbeko, ku katsa na matirhiselo ya Ririmi

TIKHODI NA MAAVELO YA TIMARAKA		NKOKA WA MAHUNGU (25) Nhlamuselo ya nhlokomhaka. Vundzeni bya nkanelo, ku amukeleka na ku twisisa matsalwa.	MAAVELO YA TIMARAKA	XIVUMBEKO NA RIRIMI (10) Xivumbeko, nkhlulukelano na maandlalelo. Ririmi, thoni na maendlelo lama tirhisiwaka eka xitsalwana.
Khodi ya 7 80–100%	Vuswikoti bya le henhla ngopfu 20–25 wa timaraka	-Nhlokomhaka yi hlamuseriwile hi vuenti naswona swilaveko hinkwaswo swi katsiwile. -Ku kombisa mahlamulelo ya le henhla ngopfu: 90%+. Vuswikoti bya le henhla ngopfu. -Nkanelo wa mahungu hi vumbhoni byo huma eka tsalwa. -Ku twisisa ka xiyimo xa le henhla ka matsalwa.	Vuswikoti bya le henhla ngopfu 8–10 wa timaraka	-Xivumbeko xa kahle. -Masungulo na mahetelelo ya kahle ngopfu. -Nkanelo wa mahungu lama andlariweke kahle. -Xitayili, thoni, na ririmi swi kahle naswona swi pfumala swihoxo.
Khodi ya 6 70–79%	Vuswikoti bya le henhla 17½–19½ wa timaraka	-Nhlamuselo ya le henhla ka nhlokomhaka, ku katsiwa ka swilaveko mayelana na nhlokomhaka. -Nhlamuselo hi vuenti. -Miehleketo leyi boxiweke yo hambanahambana yo huma eka matsalwa. -Matsalwa ya kahle na vumbhoni byo huma eka matsalwa.	Vuswikoti bya le henhla 7–7½ wa timaraka	-Xitsalwana xi andlariwile kahle. -Masungulo na mahetelelo ya kahle. -Vuxokoxoko bya mahungu swa olova ku byi landzelela. -Xitayili, thoni na ririmi ra kahle swi fambelana na xikongomelo. -Maandlalelo lamanene.

Khodi ya 5 60–69%	Vuswikoti bya le henhlanyana 15–17 wa timaraka	-Ku kombisa ku twisisa ka nhlokomhaka. -Miehleketo yo amukeleka mayelana na nhlokomhaka. -Miehleketo leyi vupfeke, kambe a hi hinkwayo yi nga na nseketelo lowu enerisaka. -Vumbhoni byo twisisa matsalwa.	Vuswikoti bya le henhlanyana 6–6½ wa timaraka	-Xivumbeko xa kahle na nkholukelano. -Masungulo, mahetelelo na tindzimana tin'wana ti andlariwe kahle. -Nkanelo wu nga landzeleleka. -Ririmi, thoni na xitayili swo pfumala swihoxo.
TIKHODI NA MAAVELO YA TIMARAKA		NKOKA WA MAHUNGU (25) Nhlamuselo ya nhlokomhaka. Vundzeni bya nkanelo, ku amukeleka na ku twisisa matsalwa.		XIVUMBeko NA RIRIMI (10) Xivumbeko, nkholukelano na maendlalelo. Ririmi, thoni na maendlalelo lama tirhisiwaka eka xitsalwana.
Khodi ya 4 50–59%	Vuswikoti byo amukeleka 12½–14½ wa timaraka	-Ku kombisa ku twisisa nhlokomhaka, swilaveko hinkwaswo swi katsiwile. -Vumbhoni bya kahle byo seketela nhlokomhaka. -Miehleketo leyi seketeriweke a yi khorwisi. -Matwisiselo ya kahle ya tsalwa.	Vuswikoti byo amukeleka 5–5½ wa timaraka	-Vumbhoni byin'wana bya xivumbeko. -Xitsalwana xo pfumala xivumbeko na nkholukelano wa miehleketo. -Swihoxo switsongo swa ririmi, thoni na xitayili. Xivumbeko xa tindzimana xa kahle.
Khodi ya 3 40–49%	Vuswikoti byo enela 10–12 wa timaraka	-Ndlela ya xiyimo xa le hansi xa mahlamulelo ya xivutiso. -Ku twisisa kutsongo ka mahlamulelo ya nhlokomhaka. -Nkanelo wa nhlokomhaka a wu khorwisi, naswona wu na vumbhoni byitsongo byo huma eka tsalwa. -Mudyondzi u pfumala ku twisisa ka tsalwa.	Vuswikoti byo enela 4–4½ wa timaraka	-Xivumbeko xi na xihoxo xa nkunguhato. -Nkanelo a wu andlariwangi kahle. -Xivumbeko xa tindzimana xi na swihoxo. -Swihoxonyana eka ririmi, thoni na xitayili.

Khodi ya 2 30–39%	Vuswikoti bya madyondza 7½–9½ wa timaraka	-Mbuyelelo wa mahlamulelo, mikarhi yin'wana miehleketo a yi fambelani na nhlokomhaka. -Ku pfumaleka ka vundzeni bya nkoka. -Miehleketo yo tsana swinene ya matwisiselo ya xitshuriwa na tsalwa.	Vuswikoti bya madyondza 3–3½ wa timaraka	-Maandlalelo yo ka ya nga enerisi na xivumbeko xo ka xi nga kunguhatiwangi, leswi kavanyetaka nkholukelano. -Swihoxo swa ririmi na xitayili xo hoxeka leswi endlaka xitshuriwa xo ka xi nga amukeleki. -Xihoxo eka xivumbeko xa tindzimana.
-----------------------------	---	---	--	---

TIKHODI NA MAAVELO YA TIMARAKA		NKOKA WA MAHUNGU (25) Nhlamuselo ya nhlokomhaka. Vundzeni bya nkanelo, ku amukeleka na ku twisisa matsalwa.		XIVUMBEKO NA RIRIMI (10) Xivumbeko, nkholukelano na maandlalelo. Ririmi, thoni na maendlelo lama tirhisiwaka eka xitsalwana.
Khodi ya 1 0–29%	Vuswikoti byo ka byi nga enelangi 0–7 wa timaraka	-A swi olovi ku landzelela nhlokomhaka leyi kaneriwaka hikuva nhlamulo yi na vuxaka byitsongo na nhlokomhaka. -Leswi a ringetisaka xiswona ku hlamula xivutiso i swa xiyimo xa le hansi. Timhaka titsongo leti twalaka a ti na vumbhoni bya leswaku ti huma ebukwini. -Miehleketo yo tsana swinene ya matwisiselo ya xitshuriwa na tsalwa.	Vuswikoti byo ka byi nga enelangi 0–2½ wa timaraka	-A swi olovi ku vona loko nhlokomhaka yi kaneriwile. -Ku pfumaleka ka vumbhoni bya nkunguhato. -Ku pfumaleka ka tindzimana to twisiseka. -Ririmi ro tsana. -Xitayili na thoni leswi hoxekeke.

MAAVELO YA TIMARAKA:

VUNDZENI (V) = 25
XIVUMBEKO NA RIRIMI (XR) = $\frac{10}{35}$

XIYENGE XA A: NOVHELE**NDZI NGO TINCIKI – FA Thuketana****XIVUTISO XA 1: XITSALWANA**

- A ri na yindlu leyikulu yo saseka. √√√
- A ri na masofa yo saseka. √√√
- A nwa byala byo durha. √√√
- A ri na Hi-Fi yo durha. √√√
- A ambala tisudi ta mavito. √√√
- A ambala tintangu to durha. √√√
- A ri na bindzu ra mathekisi. √√√
- A ri na mali yo tala. √√√
- A ri na mimovha ya manyunyu. √√√
- A tshamela ku endla tiphati. √√√√

Nhungu wa timhaka kambe yo hetelela yi ta averiwa mune wa timaraka. (25)

MAAVELO YA TIMARAKA:

VUNDZENI	(V)	=	25
XIVUMBeko NA RIRIMI	(XR)	=	<u>10</u>
			35

[35]**KUMBE****XIVUTISO XA 2: XIKAMBELANTWISISO**

2.1 N'wa-Xitlhelana √ a ya byela na nuna wa yena Ntekele.√ (2)

2.2 U tikisile Khanyisa Ridonga.√√ (2)

2.3 2.3.1 Mukamberiwa a nga ha nyika swin'wana swa leswi landzelaka:

A swi fanerile,√ Hikuva vana lava a va rhandzana.√

KUMBE

A swi nga fanelangi,√ hikuva i mfanelo ya vatswari ku tsundzuxa vana va vona.√ (2)

2.3.2 Mukamberiwa a nga ha nyika swin'wana swa leswi landzelaka:

A ndzi ta va ndzi komberile ku rivaleriwa eka tatana ndzi tshama ndzi nga fambi.√√

KUMBE

A ndzi ta va ndzi fambile ndzi ya lava ndhawu yo tshama kona. √√ (2)

- 2.4 Endzhaku ko hlongoriwa hi tata wa yena u chayisiwile hi movha a lova. √√ (2)
- 2.5 I Mpfuleni √ na Manayila. √ (2)
- 2.6 Ntekele√ loyi a vulavula na Manayila. √ (2)
- 2.7 A ku vulavuriwa hi Muzayiwe √ loyi a a ri n'anga.√ (2)
- 2.8 U tshembisile Ntekele leswaku u ta n'wi pfluxela bindzu ra yena.√√ (2)
- 2.9 Mukamberiwa a nga ha nyika vonelo ra yena.
Xik. A swi kahle,√ hikuva n'wana u fanele ku tihlawulela nuna loyi a rhandzaka yena hikuva hi yena a nga ta hanya na yena vutomi bya yena hinkwabyo. √

KUMBE

- Swi kahle√ hikuva a swi ta endla leswaku bindzu ra Ntekele ri pfuka hikuva mabindzu ya yena a ma nga ha fambi kahle hikokwalaho ko hiseriwa mabazi.√ (2)
- 2.10 Muzayiwe a dyuharile/a ri nkulu ngopfu eka Manayila/Manayila a rhandzana na Jamboti.√√ (2)
- 2.11 A a n'wi rhandza hi ntumbuluko.√√ (2)
- 2.12 Ntekele a vula leswaku a nga lavi n'wana wa yena a tekiwa hi vahedeni.√√ (2)
- 2.13 I Jamboti √Shiviti.√ (2)
- 2.14 Emuntini wa Ntekele√ hi nkarhi wa namixo.√ (2)
- 2.15 Mukamberiwa a nga ha nyika vonelo ra yena. Xik. Mutswari a nga fanelangi ku nghenelele eka timhaka ta vukati bya n'wana wa yena.√√ (2)
- 2.16 Mana wa yena a a lovile endzhaku ko twa hi ta ku tlumbiwa ka n'wana wa yena Rice hi movha a lova.√√ (2)
- 2.17 A/A ri munhu wo pfumala ripfalo√ (1)

[35]

NTSENGO WA XIYENGE XA A: 35

XIYENGE XA B: NTLANGU**BYOKOTA MADLAYISANA – MM Marhanele****XIVUTISO XA 3: XITSALWANA**

- Mathebula u hlamarisiwile hi ku nyamalala ka Makhanana. √√√
- U ehleketile leswaku kumbe u lo ya eku etleleni a n'wi siya. √√√
- Mathebula u suka a ya yima endleleni, kutani a vona Gezani a nyika Makhanana mali. √√√
- Mathebula u bile Gezani hi xibakela na hi nhloko. √√√
- Makhanana u rila a ri karhi a khongotela nuna leswaku a nga dlayi munhu. √√√
- Vanhu va tsutsumela laha ku twalaka mukhosi. √√√
- Mavundza wa lamula a tlhela a khongotela Mathebula ku kondza a hola. √√√
- Leswi Gezani a titivarile, u cheleteriswa hi mati ku kondza a phaphama. √√√
- Mavundza u lerisa vanhu lava a va ri kona leswaku va hangalaka. √√√
- Ndhuna Gezani u khongoteriwa ku nwa byalwa hi Mavundza. √√√
- Byalwa bya kona a byi cheriwile mapa lama a ma phutseriwile hi xidzobyana xa mbuti. √√√
- Gezani u sungula ku xelu, xelu mahlo a lova. √√√
- Ku rhumiwa vanhu va ya pfuxa Mathebula leswaku a ta vona leswi a nga swi endla swo dlaya munhu. √√√
- Mavundza u tlhela a rhumela vanhu va ya vitana Hosi Magamana. √√√√

Nhungu wa timhaka kambe yo hetelela yi ta averiwa mune wa timaraka. (25)

MAAVELO YA TIMARAKA:

VUNDZENI	(V)	=	25	
XIVUMBEKO NA RIRIMI	(XR)	=	<u>10</u>	
			35	[35]

KUMBE**XIVUTISO XA 4: XIKAMBELANTWISISO**

- 4.1 I varhandzani. √√ (2)
- 4.2 U tirha eswikwengeni. √ A a ri ndhuna. √ (2)
- 4.3 Huku√ na xinefu√ (2)
- 4.4 Mavundza a endlela leswaku a ta kota ku kuma Makhanana kahle. √√ (2)
- 4.5 Amukela dyondzo yin'wana na yin'wana leyi twalaka. Xik. Vugangugangu bya dlayisa. √√ (2)
- 4.6 U n'wi rhambile hi ku n'wi tsalela papila. √√ (2)

- 4.7 A tsakela swo rhandzana na vasati va vanhu./A ri munhu wa vukanganyisi√√ (2)
- 4.8 A swi ri ebyalweni√ eka Makaringe.√ (2)
- 4.9 4.9.1 A hi swona. √ U twile vavanuna van'wana va ku Makhanana u rhandzana na Gezani. √ (2)
- 4.9.2 A hi swona. √ A byi nga humi./A byi tshama byi tele. √ (2)
- 4.9.3 A hi swona. √ A ri n'anga. √ (2)
- 4.10 A endlela leswaku vanhu va nga n'wi tivi. √√ (2)
- 4.11 A va endlela leswaku a ya hlekiwa hi vavasati. √√ (2)
- 4.12 Amukela nhlamulo yin'wana na yin'wana leyi twalaka. Xik. Ya khorwisa hikuva a chava ku dlawa hi Hosi leyi a yi vekile nawu wa tihlo hi tihlo.√√ (2)
- 4.13 Amukela nhlamulo yin'wana na yin'wana leyi twalaka. Xik. A ndzi nga ta n'wi pfumelela hikuva a nga tshuka a xupukile a baleka. √√ (2)
- 4.14 Amukela nhlamulo yin'wana na yin'wana leyi twalaka. Xik. A swi fanerile hikuva hi yena a rhandzana na vavanuna vo tala. √√ (2)
- 4.15 A va ye eku xaveleleni leswaku nawu wa tihlo hi tihlo wu nga tirhisiwi.√√ (2)
- 4.16 B/Vubihi bya vugangu√ (1)

[35]**NTSENGO WA XIYENGE XA B: 35**

XIYENGE XA C: SWIRUNGULWANA/SWIHUNGWANA**NDZI NA TIMFANELO – SJ Malungana na NJ Maluleke****XIVUTISO XA 5: XITSALWANA****HI VAKHANDLI – NJ Maluleke**

- Maxaka ya Sambula ya fiketerile. √√√
- Vanhu va muganga lavo nwa byalwa va hatlisile va fika leswaku va ta kota ku nwa ka ha ri mixo. √√√
- Ku fikile vhene ya Toyota yo basa ya 2.4 ya dizele. √√√
- Emovheni a ku ri na vantima vambirhi na mulungu un'we. √√√
- Sambula u ringetile ku xeweta loyi a nga rhanga a chika emovheni a ha ri ekule kambe yena a tshunela ekusuhi. √√√
- Vanwi va byalwa a va sungula ku chava va ehleketa leswaku kumbe va onhile swin'wana. √√√
- Xikandza xa Sambula xi sungule ku cinca hi ku chava vatirhikulobye. √√√
- Talakamahatlani u hlamuserile leswaku va rhumiwile hi feme leswaku va ta khoma Sambula xikatla. √√√
- Mambhoza, malume wa Sambula u n'wi nghanile enon'weni a hlamusela leswaku a hi le nkosini hi le khombeni. √√√
- Talakamahatlani u hlamuserile leswaku yena timhaka ta nkosi a nga ti tivi. √√√
- Murhangeri wa muganga u komberile vanhu ku tshika mhaka leyi emavokweni ya Sambula na vathori va yena. √√√
- Sambula u hlamuserile leswaku loko o hlongoriwa u ta hundzela emahlweni hikuva mitirho yi tele. √√√√

Nhungu wa timhaka kambe yo hetelela yi ta averiwa mune wa timaraka.

(25)

MAAVELO YA TIMARAKA:

VUNDZENI	(V)	=	25
XIVUMBEKO NA RIRIMI	(XR)	=	<u>10</u>
			35

[35]

KUMBE**XIVUTISO XA 6: XIKAMBELANTWISISO****LOKO U NGA YIMI ...! – NJ Maluleke**

- 6.1 N'wa-Hatlani wa le ka Tinghwanghwa. √ (2)
- 6.2 A ri muaki. √ (2)
U yile a ya tihela eElim/Waterval. √
- 6.3 A chava valoyi. √√ (2)

- 6.4 -U thorile vatirhi vantshwa, √√
-U tekile na vatirhi vambirhi va khale lava a va kota ku vekela xitina. √√ (4)
- 6.5 Ku tsutsumela ku tekiwa u nga dyondzangi swi na khombo.√√ (2)
- 6.6 B/Drozina. √ (1)
- 6.7 Etindlwini ta khale ka vaholobye va Gazankulu. √ (1)
- 6.8 6.8.1 A hi swona. √ U arile loko a vulavurisiwa/gangisiwa/u byerile
nuna.√√ (2)
- 6.8.2 A hi swona. √ U tsutsumile a siya mali. √ (2)
- 6.8.3 A hi swona. √ A va holeriwa hi nkarhi. √ (2)
- 6.9 Hileswi Magoza a a nga tali ku vuya ekaya a tshama eGiyani. √√ (2)
- 6.10 A endlela leswaku a ta ka a nga n'wi hakeli mali ya yena yo aka. √√ (2)
- 6.11 Amukela nhlamulo yin'wana na yin'wana leyi khorwisaka. Xik. Ya khorwisa√
hikuva vanhu vo tala va ha tshembela eka timhaka ta vuloyi.√ (2)
- 6.12 Amukela nhlamulo yin'wana na yin'wana leyi khorwisaka. Xik. A ndzi ta
kombela ku rivaleriwa. /A ndzi ta tilwela.√√ (2)
- 6.13 Amukela nhlamulo yin'wana na yin'wana leyi khorwisaka. Xik. A swi fanerile
hikuva a va lo twanana na nuna./Magoza a ta kala a n'wi vavisa.√√ (2)
- 6.14 B/A ri munhu wa xiloyiloyi.√ (1)
- 6.15 U tshembisile ku hunguta tihakelo to aka yindlu hi R3 500.√√ (2)
- 6.16 Eka Majozi. √ Yi akile 'supermarket'√ (2)

[35]

NTSENGO WA XIYENGE XA C: 35

XIYENGE XA D: VUTLHOKOVETSERI**SWITSHONGO SWA VATSONGA – MJ Baloyi****XIVUTISO XA 7****KU LANGUTIWA VITO – RK Maluleke**

- 7.1 Mutlhokovetseri u hi paluxela leswaku nawu wa tiko a wu tirhi ku fana eka vanhu. Swisiwana swa tikiseriwa kasi swifumi swona swa oloverisiwa. Swisiwana loko swo tlula nawu swi bolela emakhotsweni. √√√ (3)
- 7.2 U dlayiwile a nga si paluxa nchumu/a nga si boxa swihundla.√√ (2)
- 7.3 Nandzu wu herisiwa swi nga fanelanga√√ (2)
- 7.4 I vanhu lava va dlayaka van'wana vanhu.√√ (2)
- 7.5 Ku dya swo dya. √√ (2)
- 7.6 Swi vula leswaku milandzu ya kona ya fana√√ (2)
- 7.7 I ku va va ri na timfanelo√√ (2)
- 7.8 Swi vula leswaku Afrika-Dzonga a yi nge kuli.√ ½ (1½)
- 7.9 Xitlhangu.√ (1)
- [17½]**

XIVUTISO XA 8**KUMBE A NDZO LORHA – JM Magaisa**

- 8.1 Mutlhokovetseri u hi paluxela hi mfumo wa xihlawuhlawu na ntshikelelo lowu nga kona eka vanhu. Wu vanga rivengo evanhwini hikokwalaho wu fanele ku herisiwa. Ku herisiwa ka wona swi ta endla leswaku vanhu hinkwavo va va lava ntshuxekeke. √√√ (3)
- 8.2 Ku fayeka ka xilo xo karhi/Ku herisa swilo swo karhi.√√ (2)
- 8.3 Ku nyamalala√ (1)
- 8.4 Ku hava loyi a nga vula nchumu.√½ (1½)
- 8.5 Ku languta ematlhelo/Ku valanga ematlhelo.√√ (2)
- 8.6 Ku famba hi matsolo.√√ (2)
- 8.7 I tinsimbhi leti tirhisiwaka ku boha swivochwa. √√ (2)
- 8.8 'Lowu i mujeko wa nhlango wa vumunhu'.√√ (2)
- 8.9 Vanhu a va vumbile vuxaka/Vanhu a va ri nyandza yin'we.√√ (2)
- [17½]**

XIVUTISO 9

N'WINI WANGA – M Malungana

- 9.1 Mutlhokovetseri u hi paluxela hi munhu loyi a khongelaka ku kombela ku pfuniwa hi Xikwembu leswaku a ta xi tirhela hi ku hetiseka. Kambe emikarhini yin'wana u pfa a tikuma a endla swo hamboloka. √√√ (3)
- 9.2 9.2.1 I ku tikuma u endlile swilo swo hamboloka u nga titwangi. (2)
- 9.2.2 Ku humesiwa enghozini/ekhombiyeni/kumbe ku tsetseleriwa. (2)
- 9.3 Endzeni ka xidziva.√√ (2)
- 9.4 Ntila wa 11/Ndzi phuli ephungulweni Tatana.√ (1)
- 9.5 9.5.1 Mavabyi ya tele ngopfu.√√ (2)
- 9.5.2 Ndzi n'wana wa wena lontsongo.√√ (2)
- 9.6 I mahanyelo yo biha/mahanyelo yo ka ya nga amukeleki ku ya hi endlelo ra vukhongeri.√ ½ (1½)
- 9.7 Mukamberiwa a nga ha nyika dyondzo yin'wana na yin'wana leyi amukelekaka. Xik. Loko u tiboha ku endla xilo xo karhi u nga tshuki u pfumelela swin'wana swilo swi ku kavanyeta.√√ (2)
- [17½]

XIVUTISO 10

HLAYISANI RIRIMI – JT Manganyi

- 10.1 Mutlhokovetseri u ringeta ku tsundzuxa vanhu lava loko va fambela tindhawu tin'wana va tshikaka tindzimi ta vona va landzela tindzimi ta van'wana. Endlelo leri ra va sandzisa. Swi endla na leswaku va rivala ndhavuko wa vona. √√√ (3)
- 10.2 Ku tlhariha./Ku pfuka evurhongweni.√√ (2)
- 10.3 10.3.1 Vanhu vo yiva.√√ (2)
- 10.3.2 Ku tala ku tlurisa mpimo.√√ (2)
- 10.4 U vula leswaku hi dyondza ku tsakisa ka ririmi ra Xitsonga.√√ (2)
- 10.5 Hi nga tshuki hi tisandza/Hi nga tshuki hi tiyisa ehansi/Hi nga titsan'wi.√√ (2)
- 10.6 Ku tshika ku tisandza/Ku tshika ku tichava.√ ½ (1½)
- 10.7 Mukamberiwa a nga ha nyika swin'wana swo yelana na leswi swi landzelaka. Xik. U nga tisolile hi leswi u nga xiswona.√√ (2)
- 10.8 B/ku tikarhatela.√ (1)
- [17½]

NTSENGO WA XIYENGE XA D: 35
NTSENGO WA TIMARAKA: 70